

RAZUMEVANJE NIZKE STOPNJE ZAUPANJA V PRAVOSODJE V SLOVENIJI V PRIMERJALNI PERSPEKTIVI**

Povzetek. Izhodišče zanimanja v prispevku je nizka stopnja zaupanja v delovanje pravosodja v Sloveniji. Z mednarodnim primerjalnim analitičnim pristopom na podlagi podatkov Evropske družboslovne raziskave (ESS) želimo oceniti, kateri dejavniki na individualnem nivoju in na makronivoju med državami lahko pojasnijo izjemen položaj Slovenije. Skladno z uveljavljeno teorijo demokracije so poleg splošnih družbenih okoliščin ekonomsko in politično pogojenega nezaupanja pomembni zlasti dejavniki, povezani z učinkovitostjo in pravičnostjo delovanja pravosodnih ustanov. Zaupanje ustanovam se oblikuje tudi ob dogodkih, izpostavljenih v javnosti, in posameznih spornih primerih, kar navajam v uvodu k analizam. Njihovo učinkovanje je lahko pomenski okvir za razumevanje in interpretacijo delovanja različnih akterjev, med katerimi posebej izpostavljamo sodišča in predstavnike pravne profesionalne skupnosti. V raziskavi se je pokazalo, da so pri pojasnjevanju ravni zaupanja najpomembnejše prav individualne ocene delovanja ustanov, ki so torej pomembnejše kot splošne ocene ekonomskih in političnih razmer v družbi. Omenjeni dejavniki so tudi ključni pri pojasnjevanju razlik med državami.

Ključni pojmi: zaupanje v ustanove, politični sistem, pravosodje, sodišča, Evropska družboslovna raziskava (ESS), anketa Slovensko javno mnenje, kriza avtoritete, večnivojska analiza, primerjalno raziskovanje

Uvod

V Sloveniji je pravosodje eno od bolj občutljivih ustanov, katerih učinkovitost in pravičnost delovanja je podvrženo dvomom javnosti. Zmanjševanje zaupanja v ustanove je sicer del splošnega trenda; posebej je to očitno v

* Dr. Janez Štebe, docent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

povezavi s političnimi ustanovami. Zaupanje je na splošno vse manjše, naj bo to zaradi dejanske nesposobnosti urejanja zadev in zagotavljanja splošne blaginje in pravičnosti, ali zaradi notranje razklanosti političnih elit ali pa zaradi strožjih pogledov javnosti, ki je vse bolj osveščena in hkrati razočarana, ker elite ne dosegajo visokih pričakovanj in lastnih danih previsokih obljub. Javnost se je iz množice hvaležnih posameznikov prelevila v skupnost zahtevnih državljanov.

Podobno kot druge javne ustanove je pravosodje odvisno od pozitivnega zaupanja javnosti. V času splošnega nizkega zaupanja mora najti način preživetja, ki kolikor mogoče ohranja njegovo legitimnost delovanja. Ta se gradi na doslednem spoštovanju pravičnosti in nepristranskosti, ki je v torišču njegovega delovanja, upošteva tako instrumentalni kot moralni vidik učinkovitosti (Teršek, 2010).

Oblikuje se torej ob presoji rezultatov. Pravna kultura, ki jo pogosto v javnosti izpostavljajo različni stanovski predstavniki kot pogoj in podlago za dobro delovanje pravosodja, se namreč oblikuje na dolgi rok in ob predpostavki njenega pomanjkanja ne predstavlja bistvene opore za vzpostavitve zaupanja, zlasti ne v zgodovinskem kontekstu demokratične tranzicije (Karstedt, 2015a, b). Problem nizke pravne kulture ni problem nepoučene javnosti, pač pa posledica neučinkovitosti pravosodnih akterjev.

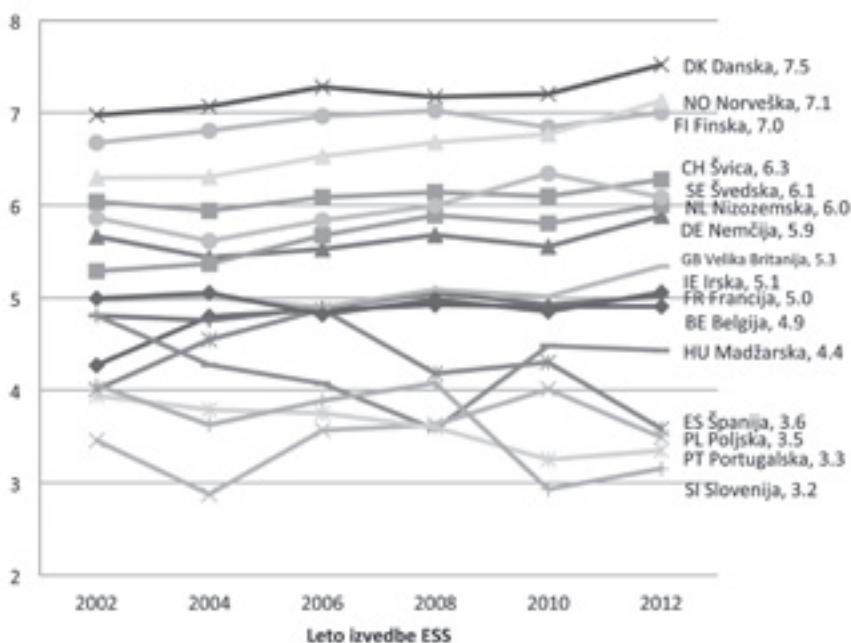
Menimo, da je zanimivo proučiti nekatere vidike položaja pravosodja kot idealno tipskega primera ustanove, katere delovanje temelji na nenehnem generiranju zaupanja javnosti, pomembne pa so tudi akcije in reakcije različnih drugih povezanih akterjev, ki prispevajo k povečevanju ali zmanjševanju zaupanja. Ob tem je izziv analize poskus pojasniti prav izjemno nizko stopnjo zaupanja pravosodju v Sloveniji tako v primerjavi z drugimi državami kot tudi glede na druge demokratične ustanove. Na ta način bo morda lažje usmerjati napore in ukrepe, ki bi pripomogli k izboljšanju položaja.

Za izhodišče si oglejmo, kako je razširjeno zaupanje v pravosodje po državah (Graf 1). Stopnje zaupanja so v Sloveniji vztrajno nizke, skupaj s Portugalsko, Poljsko in Španijo je Slovenija na repu lestvice, prav v 2010 in 2012 je povsem zadnja med državami. Prikazani so podatki za države, ki so bile vključene v vseh izvedbah ankete European Social Survey (ESS).

Ostaja vprašanje, ali je v Sloveniji tudi zaupanje ostalim ustanovam zelo majhno in da morda ne gre za izjemen položaj pravosodja. Podatki raziskave Politbarometer kažejo na nizko stopnjo zaupanja v sodišča skozi celotno obdobje merjenja od 1996 do 2014, primerljivo samo še z ocenami zaupanja v vlado in politične stranke (Toš, 2014: 19). Toda medtem ko zaupanje splošnim političnim institucijam kaže večja nihanja navzgor in navzdol, očitno podvržena splošnejšim ocenam stanja v družbi, se prevladujoče nezaupanje v sodišča kaže skozi daljše obdobje. Očitno ima globlje korenine in ni samo odziv na trenutne razvpite dogodke in primere. Po letu 2010 so kljub temu

rezultati še posebej nizki. Tovrstni rezultati nikakor niso spodbudni in jih potrjujejo tudi ugotovitve raziskave, ki jo je naročilo Vrhovno sodišče RS (Sedmak et al., 2014).

Graf 1: POVPREČNO ZAUPANJE V PRAVOSODJE* PO DRŽAVAH IN LETIH

Vir: European Social Survey Cumulative File, ESS 1–5, 2012.

* Prosim, da z lestvico od 0 do 10 ocenite, koliko *vi osebno* zaupate vsaki od naslednjih ustanov. 0 pomeni, da ustanovi sploh ne zaupate, 10 pa, da ji povsem zaupate: (...) pravnemu sistemu.

Predstavitev problema, pomen

Mednarodno primerjalno raziskovanje ima pred seboj dva cilja: iskanje podobnosti in razlik (Przeworski in Teune, 1970). Ko se ukvarjamo z vprašanjem zaupanja v pravosodje, izpostavljamo posebnost države Slovenije, ki izstopa po izjemno nizkem zaupanju, obenem pa iščemo dejavnike, ki bi nam pomagali osvetliti izjemni položaj na način, da njihovo delovanje raziskujemo v sklopu množice držav. Cilj je torej pokazati, v kolikšni meri je mogoče odstopanje navzdol v Sloveniji razumeti in razložiti z okoliščinami in posebnostmi naše države v primerjavi z drugimi državami. V primerjalnem kontekstu bomo ocenjevali, kateri od dejavnikov lahko bolj ali manj pojasnjuje izjemen položaj pravosodja v Sloveniji.

Obstaja vrsta dejavnikov, ki vplivajo na zaupanje pravosodju, od splošnih družbenih okoliščin ekonomskega in političnega nezadovoljstva, prek vprašanj delovanja pravosodja, presoje njegove učinkovitosti in pravičnosti pa do ocen posameznih akterjev znotraj pravosodja in njihovih ravnanj ter različnih javno izpostavljenih afer.

Zaupanje v katero koli demokratično ustanovo je pomembno zaradi zagotavljanja podpore njenemu delovanju. Izhajamo iz splošne teorije o demokraciji, po kateri naj bi bila zamišljena funkcija ustanov, da na svojem področju delovanja delujejo učinkovito in skladno s pričakovanji ter da je njihovo delovanje takšno, da zagotavljajo vtis o pravičnosti in da s tem vzpostavljajo svojo legitimnost (Lipset, 1963).

Za področje pravosodja je še posebej pomembno, da ohranja prepričanje o svojem dobrem delovanju, saj zaradi naraščajočega vtisa o brezpravnosti ljudje izgubijo temeljno zagotovilo varnosti v svojem okolju, če se počutijo izpostavljene različnim zlorabam in brez zaščite. Prav tako pa takšno stanje anomalije in brezpravja spodbuja k nezakonitemu ravnanju – če je namreč to dovoljeno nekaterim in če ni nobenih posledic, bodo lahko tako ravnali tudi sami. Specifično za pravosodje je, da njegova zaznana legitimnost preventivno spodbuja posameznikovo ravnanje, skladno z zakoni, na prostovoljni podlagi, brez izvajanja groženj in nasilja (Hugh in Sato, 2011). Na tem mestu se ne bomo ukvarjali s posledicami šibkega zaupanja v sodstvo, pač pa preučevali, od kod izhaja. Spoznanja lahko pripomorejo k izboljševanju, saj če poznamo vir nezadovoljstva, ga lahko lažje odpravljamo.

Samo proučevanje zaupanja v ustanove pa je zanimivo tudi zaradi preizkušanja teoretičnih zastavitev na tem področju, se pravi odnosa in podpore demokraciji in institucijam ter akterjem v političnem sistemu. Ko skušamo uporabiti splošno teorijo na primeru držav, kjer sta podpora in zaupanje ustanovam majhna, nas zanimajo posamezni vidiki delovanja ustanov. Ko denimo Mishler in Rose (1997) govorita o zaupanju ustanovam v primerjalnem kontekstu, izpostavljata nizko ekonomsko učinkovitost in hkrati odtujenost od politike ter nizko zaupanje uradnim avtoritetam. Po njunem so v državah v tranziciji, kot je Slovenija, še zlasti pomembni tudi neekonomski dejavniki. Cilj je torej identificirati vzroke za nizko raven zaupanja, in tako oceniti možnosti za povečevanje zaupanja, ki ga vse ustanove želijo vzpostaviti na dovolj visoki ravni. Visoka raven zaupanja je dokaz dobrega delovanja, ki se izraža v odzivnost ustanov na povpraševanje po storitvah in na zahteve ter pričakovanja državljanov. Tako avtorji ene od študij (Boda in Medve-Bálint, 2014) ugotavljajo, da bi bilo treba v temelju spremeniti usmerjenost delovanja ustanov k večji pravičnosti in učinkovitosti. Institucionalno delovanje je v Srednji in Vzhodni Evropi podvrženo šokom iz okolja, ki jih ustanove slabo obvladujejo, kar generira vse večje nezadovoljstvo.

Res pa je tudi, da popolno zaupanje niti ni pričakovano niti ni vedno zaželeno, saj je del skepticizma do delovanja ustanov tudi sestavina »kritičnega državljskega« odnosa (Noris, 1999) do teh ustanov, ki ga izražajo »nezadovoljni demokrati« (Klingeman, 1999). Je hkrati tudi mehanizem kontrole javnosti nad njihovim delovanjem in zagotovo opozarjanja na morebitne napake in slabosti, ki jih lahko pomagajo odpraviti s širšim vključevanjem pri sodelovanju in nadzoru ter z večjim upoštevanjem pripomb.

Pravosodje v tem pogledu ni nobena izjema in skladno z razumevanjem, da v modernih demokratičnih družbah deluje kot tretja veja oblasti, je prav tako podvrženo ocenjevanju in presoji delovanja kot tudi izvršna in zakonodajna oblast. Še več, v časih in okoljih, ko je dokaj razširjen skepticizem in nezaupanje do katere koli veje oblasti, lahko domnevamo, da bo delilo usodo te splošne averzije in da bo deležno tudi apriornih kritik, ki izhajajo iz nezaupanja do posameznih delov političnega sistema in njegovega delovanja. Pri tem mislimo tudi to, da se posamezne veje oblasti ocenjujejo tudi medsebojno, kar opredeljuje vprašanje meja in pristojnosti glede načela neodvisnosti posameznih vej in delitve oblasti med njimi, ki pa je seveda koristno tudi zaradi implicitne ali eksplicitne kontrole enega dela nad drugim (Zupančič, 1995).

K problemu pristopamo s teoretično literaturo s področij študija demokratičnih institucij in s specialističnega področja odnosa do pravosodja in njegovih ustanov. Obenem – tako zaradi aktualnosti tematike kot tudi zato, da ponazorimo prepletanje teoretičnih konceptov s temi, kakršnimi operirajo akterji v vsakdanjih diskurzih, – vključujemo reference na množične medije in spletne vire ter polemike na množičnih spletnih portalih in omrežjih. Ker se tu omejujemo na analizo anketnih podatkov ESS, druge pravkar omenjene vire in podatke obravnavamo nesistematično¹ kot paradigmatke primere, ob katerih lahko črpamo ideje za postavitev hipotez in pri interpretaciji.

Zunanje okoliščine

Položaj pravosodja se ne vzpostavlja v praznem prostoru, pač pa je odvisen od številnih dogodkov in okoliščin, ki zaradi zanimanja javnosti delujejo družbeno konstitutivno s svojo performativno vlogo.² V javnosti samo v zadnjih letih tako priča številnim primerom, ki mamejo pozitivno podobo pravosodja in pravne stroke, da je sposobna obvladovati področje v okviru

¹ *Sistematično analizo vsebine spletnih forumov o temi zaupanja v pravosodje v Sloveniji glej Peršak, 2011.*

² *»Razvpitih primerov ne smemo razumeti samo kot preprosto spodbudo za spremembe, ampak nastopajo kot performativni element v konstalaciji družbeno naključnih sil in kontekstov« (Dixon Woods in ostali, 2011: 1452).*

svojih pristojnosti. V povezavi z ekonomsko krizo so različni primeri bolj ali manj daleč izpeljanih obravnav tajkunskih zгодb in gospodarskih zlorab (SCT, Vegrad, Primorje, Laško, Istrabenz idr.). Gre za primere, ki vzbujajo videz procesnih napak in neučinkovitosti pri izpeljavi obravnav, kot so npr. pobegi, zavržene zadeve zaradi »neizločanja« sodnika, zavlačenje, izogibanje sodiščem ipd. Vtis je, da si navaden državljan ne more privoščiti neplačila računa, tudi če oporeka njegovi osnovanosti, saj bo izvršba avtomatično stopila v veljavo prej, kot pa bo vložena pritožba. Vtis je, da se bo tisti, ki si lahko privošči dovolj dobrega odvetnika, lahko izmuznil roki pravice. Po drugi strani je vrsta primerov, ki so videti politično motivirani in dajejo vtis politične pristranskosti ali pa odvisnosti. Preteklo petletje je zaznamoval primer Patria, k je generiral kontinuirano razpravo strokovnjakov ter javnosti, vključno z javnimi protesti podpornikov in nasprotnikov obsodbe ter njene razveljavitve na ustavnem sodišču. Pojavljajo se zgodbe o podkupljivih sodnikih in klepetavih tožilcih. Število in odmevnost afer, tudi če bi imelo delovanje ali nedelovanje pravosodja nanje omejen vpliv, ima velike družbene učinke in posledice za avtonomijo, avtoriteto in notranjo regulacijo pravosodja. Tudi če pravosodje samo ne bi bilo v celoti odgovorno za takšno stanje, bi moralo pri svojem delovanju vsaj upoštevati posledice in njihovo blažitev.

Kriza pravnega poklica

Različni poklici, ki so nekoč predstavljali nedotakljivo avtoriteto, so danes deležni dvomov v nezmotljivost in nepristranskost. Zdravniški poklic, duhovniški poklic, poklic znanstvenika – vsi ti so s širjenjem izobraževanja in neodvisnega informiranja izgubili položaj apriorne avtoritete za presojo zadev na svojem področju. Drugi poklici in akterji (civilno družbene organizacije, laiki idr.) jim pri opravljanju dejavnosti konkurirajo. V znanosti govorimo o državljanski znanosti in ambiciji, da lahko vsakdo presoja vsebino ugotovitev, če so te predstavljene na poljuden način in z ustrezno odprtostjo pri dostopu do virov, ki so podlaga ugotovitev, kar lahko okrepi zaupanje. V medicinski stroki ne le da je omogočeno drugo zdravniško mnenje, lahko se tudi pritožimo pri varuhu pravic, ljudje v stiski se samostojno informirajo o načinih zdravljenja in se obračajo k alternativnim pristopom zdravljenja in razumevanja bolezni. Vse številnejši so dvomi v neodvisnost medicinske stroke od farmacevtskih lobijev, denimo v povezavi z množičnimi kampanjami cepljenja (Černič, 2014).

Med različnimi poklici je zaradi splošnega odpora javnosti do vsega, kar je povezanega s politiko, poklic politika med najmanj cenjenimi, saj je z njim povezana tako značajska lastnost povzpetništva kot tudi skušnjava po zlorabi visokega položaja za lastne koristi, korupcije in klientelizma. Za vse

bolj prevladujoče dvome o nedotakljivi avtoriteti ni imun niti pravni poklic in z njim povezano področje pravosodja kot eno od prototipov birokratskih ustanov moderne družbe (Weber). Tudi tu velja, kot navaja Dixon-Woods v neki drugi analogni situaciji, da »(r)azširjenost vpletenih interesnih skupin in birokratske strukture preprečujejo inovativnost« (Dixon-Woods, 2011: 1457), to pa vodi v neučinkovitost in prikrivanje napak, namesto da bi se iz njih učili. Pravni poklic je podvržen enakemu preizpraševanju o lastnem pomenu kot drugi poklici, ki zahtevajo visoko etično držo in so odvisni od zaupanja strank ter javnosti. Legitimnost poklica v nekdanji vzvišeni in nedotakljivi drži je okrnjena povsod po svetu (Moliterno, 2013: 168).

Pri tem gre tudi za posebno notranjo organiziranost pravne elite, ki je zaradi vzpostavitve notranjih mehanizmov samozaščite »privilegijev« postala neodzivna za spremembe od zunaj. Za pravne poklice je značilna visoka notranja nupcialiteta in medgeneracijsko nasledstvo, kar vse kaže na dobičkonosnost, ohranjanje notranje homogenosti zaradi dobrobiti, ki jo prinaša razredna pripadnost.³ Profesorji na pravnih in njim sorodnih fakultetah so posebej izpostavljeni zaradi zaslužkov, ki jih generirajo med drugim v veliki meri s svetovanjem in drugimi storitvami, ko med naročniki prevladuje javni sektor. V teh primerih je pod vprašanjem avtonomija oz. neodvisnost strokovne presoje, ki manjša zaupanje, hkrati pa se večja možnost korupcije in klientelizma. Odvetniki, tožilci in sodniki se pogosto osebno poznajo ali pa se medsebojno sporazumevajo zaradi interesne pripadnosti in skupnega »dobička«, načeloma na škodo strank. Sposobnost samokritičnosti in priznanja slabosti, ki bi vodila k samoočiščenju, je notorično pomanjkljiva.⁴

V slovenskem tranzicijskem kontekstu je pomembna tudi dediščina preteklega režima. Pravna elita v Sloveniji ni bila deležna lustracije, zato je razumljivo, da visoka zaščita privilegiranega in odgovornega položaja, kakršna je vzpostavljena kot dediščina preteklega režima, sama po sebi ne prinaša avtoritete, pač pa vsaj pri delu populacije prej zbuja nezaupanje. Tako Peršak (2011: 29) ugotavlja pogosto sicer pavšalno označevanje sodnikov in z njimi povezanih poklicev na spletnih forumih kot »vzvišenih«, »arogantnih« ipd.

Odziv pravne stroke na izgubljeno zaupanje je lahko odločitev za obrambne strategije, utrjevanje pridobljenih pozicij in mandatov, širjenje in obramba področij delovanja in izključevanje nepravniških poklicev pri izrekanju mnenj in presoji zadev, ki jih je pravniška stroka obravnavala v smislu izključne pravice in notranje posvečenosti za razumevanje – torej nadaljnja gradnja slonokoščene stolpa. Kdor nima pravnega naziva, naj bi ne mogel razumeti niti presojati zadev, ki so s pravnega področja, ker preprosto ni

³ Primerjaj članek *Mariborska pravna aristokracija* (Červek, 2015).

⁴ Glej Glücks, 2012.

kompetenten. Laikom se denimo pogosto pripisuje nerazumevanje pravne zmotljivosti; vendar če je tako pogosto diametralno različno interpretiranje pravnih zakonov in zadev, potem se moramo vprašati, ali pravna stroka tudi sama ne prispeva k zmanjševanju svojega ugleda (primerjaj Dieckmann, 2015).

Nasprotno temu je lahko dopuščanje sodelovanja nepravnikov pri presoji in usmerjanju pravnega poklica in pravosodja (Molinterno, 2013: 177), vključno s presojo javnosti. Tovrstna strategija vsebuje prepričanje, da je za temeljno pojmovanje pravosodne pravičnosti in njene učinkovitosti pomembno poslušati javnost in ji priznati določene kompetence pri presoji stanja in položaja pravosodja, kar se ne izključuje z avtonomijo pravnikov, zadolženih za obravnavo posameznih primerov v presoji in argumentaciji le-teh.

Hipoteze in kazalniki

Izhodiščna hipoteza je, da pravosodni sistem doživlja nizko stopnjo zaupanja kot del demokratičnega političnega sistema, ki ga obkroža, in da doživlja enako usodo kot vsi drugi različni deli tega sistema, ne po svoji krivdi, temveč zaradi splošnega razširjenega nezaupanja in nezadovoljstva, posebej izrazitega v času ekonomske krize (Karstedt, 2013; Peršak, 2011). Če odnosa do pravosodja ne bomo mogli v celoti pojasniti s temi dejavniki, bomo iskali pojasnilo v notranjih dejavnikih, kot so učinkovitost in pravičnost delovanja pravosodja, in to tako na mikroravni subjektivnih prepričanj kot na makroravni objektivnih kazalnikov systemskega delovanja.

Tako za prvi namen, to je določanja vpetosti določene politične institucije, kot je pravosodje, v širši okvir političnega sistema, kot za drugi namen, to je pojasnitev notranjih dejavnikov, ki generirajo zaupanje in podporo posameznim institucijam, je primerna uveljavljena zastavitev znotraj teorije demokracije. Thomassen in Van der Kolk (2009) sta, sledeč izvornim konceptualizacijam Eastona in Lipseta, razvila sledeče ključne distinkcije med izvori politične podpore in njihovimi objekti (režimu, ustanovam, skupinam), ki jih lahko uporabimo tudi v našem primeru. Ločujemo lahko posamezne dele in nivoje odnosa do političnega sistema glede dimenzij moralne in instrumentalne podpore, pri čemer se prva izraža prek skladnosti delovanja objektov vrednotenja z moralo in vrednotami državljanov, druga pa se meri glede na učinkovitost in korist, ki jo prinaša posamezni skupini ali skupnosti. V tem pogledu govorimo lahko o difuzni in specifični podpori, kjer je prva v skrajnosti izenačena s prepričanjem o legitimnosti (režima, institucij) - znotraj difuzne podpore je dolgotrajno pričakovanje pozitivnega delovanje poimenovano kot zaupanje, medtem ko je dnevno ocenjevanje učinkovitosti in delovanja vidik specifične podpore. Slednje se

pogosto izenačuje z ocenjevanjem ekonomske učinkovitosti in koristi, ki jo ima ali posameznik ali skupnost od dobrega delovanja političnega sistema in njegovih akterjev.

Izhodiščna hipoteza torej je, da sodišča ne delujejo v izolaciji, ampak so deležna tudi ocen, ki izhajajo iz splošnega stanja v družbi ter z njim povezane podpore demokratičnemu političnemu sistemu. Pravosodje ima kot del demokratičnega političnega sistema po definiciji tega nalogo, da kot del te celote skupaj z ostalimi deli zagotavlja splošno blaginjo ter sodeluje pri pravičnem ter učinkovitem reševanju sporov (Lipset, 1963). Da bi ugotovili, ali je odnos do sodišč del te splošne klime ali pa ima tudi avtonomne izvire, bližje pričakovanjem, ki so vezani na ožjo vlogo, smo vključili niz kazalnikov, ki izražajo splošne ocene stanja v družbi:

- ocene delovanja demokracije kot političnega sistema oz. kritičnosti do njenega uresničevanja v družbi;
- domneve glede instrumentalno pogojenega nezadovoljstva, ki izhaja iz ocene ekonomske situacije; dobro delovanje pravosodja ima sicer lahko tudi učinke v nasprotno smer, se pravi, da pripomore h gospodarski uspešnosti (glej Dubois et al., 2013; Gregorič et al., 2012). Obenem pa od tod lahko izhaja tudi kritičnost do pravosodja, če se pri presoji njegove učinkovitosti upošteva gospodarske posledice njegovega (ne)delovanja;
- (ne)zaupanje politikom kot v skrajnosti izražena mera splošnega upadanja zaupanja uradnim avtoritetam, političnim akterjem in posameznim skupinam poklicev (Moran, 2000). V njem se kaže antielitizem ter apriorna kritičnost do oblasti, ki sta v postsocialističnih družbah tudi splošen sindrom (Mishler in Rose, 1997), ki bi po pričakovanjih lahko vplival na ocene delovanja pravosodja.

Enako delitev na različne vrste odnosa do političnega sistema, kot smo jo uvedli zgoraj, lahko zahvaljujoč modulu ESS *Zaupanje policiji in sodiščem* (European Social Survey, 2011), uporabimo tudi pri ločevanju posameznih komponent znotraj področja pravosodja.

Splošno zaupanje v dobro delovanje pravosodja, torej prepričanje (angl. *belief*) o tem, kako se ustanove pravosodja obnesejo v praksi, je po svoji vsebini dobro izhodišče za pojasnjevanje ozadja presoje o dobrem oz. slabem delovanju pravosodja. Znotraj modula ESS5 so ta splošni kazalnik zaupanja v ustanove poimenovali *zaupanje v pravosodje (sodišča)*⁵. To je naša odvisna spremenljivka.

Sledeč teorijam razlage podpore demokratičnim ustanovam, so

⁵ Angl. *Confidence in justice (courts)*; merjeno je z anketnim vprašanjem: »Če upoštevate vse, s čimer se ukvarjajo sodišča, ali bi rekli, da sodišča delajo dobro ali slabo?« Odgovori: »1 - zelo dobro« do »5 - zelo slabo« (Kurdija et al., 2010).

najpomembnejši vidiki oblikovanja zaupanja tisti, ki kažejo odzivnost in odgovornost ustanov, ko se državljani zanimamo za njihovo delovanje glede na rezultate. Subjektivni kazalnik učinkovitosti pravosodja, ki po ESS konceptualizaciji meri instrumentalno razsežnost zaupanja v pravosodje, je *zaupanje v učinkovitost sodišč*⁶. S tem kazalnikom so želeli izpostaviti razsežnost prepričanj, da so ravnanja sodišč skladna s »pričakovanji, ki jih demokratična javnost vlaga v pravosodne avtoritete« (European Social Survey, 2011), ki je v ozadju institucionalnega zaupanja tudi po teoriji demokracije. Temeljno pričakovanje glede sodišč je zajeto v pričakovanju, da bodo »ugotovila resnično stanje stvari«.

Druga razsežnost notranje presoje delovanja sodišč, ki je vsebovana v modulu ESS, je *zaupanje v postopkovno poštenost*⁷. Po vsebini se nanaša na vprašanje pravičnosti, ki je sicer že bližje moralni komponenti odnosa do političnega objekta, zajeti v prepričanju, da sodišča zagotavljajo pravičnosti pri uporabi postopkov in nepristranskosti sojenja.

Pri ocenjevanju legitimitete sodišč je v modulu ESS kazalnik, ki izraža vidik posplošenega pozitivnega odnosa do sodišč v smislu vrednot in moralne drže (Hough in Sato, 2011); to je dimenzija, ki jo zaznamuje ugled in avtoriteta, ki jo sodišče ima (ne glede na to, da se lahko tudi moti).⁸ Zato je v hierarhiji teorije demokracije ta vidik zajet v moralni, vrednostni orientaciji, ki se izraža na način dolgotrajne difuzne podpore političnemu režimu. Če to prenesemo na področje legitimitete sodišča, se postavi vprašanje, kako je vzpostavljeno spoštovanje do pravnega sistema in sodišč, ki je na dolgi rok izraz njegove pozitivne usmerjenosti in nalaganja zaupanja v pravičnost in nepristranskost delovanja. Se pravi, da pričakujemo, da bo to apriorno zaupanje avtoriteti sodišča kot vrednote dodala ali zaščitila morebitne kratkoročne napake in probleme zaradi neučinkovitosti. Brezpogojno zaupanje v avtoriteto ustanov je sicer, kot izpostavljamo v uvodu, prav ob eroziji zaupanja in vzpostavljanja kritičnosti zaradi zgodovinskih ali antielitističnih razlogov vprašljivo.

Z vprašanjem glede pričakovanja, ali sodišča delujejo zakonito oz. so pod vplivom tistih, ki imajo moč, in pod političnim vplivom, se meri še en vidik odnosa do pravosodja.⁹ In sicer bi ga lahko pri presoji dejavnikov, ki

⁶ »Kaj menite, kako pogosto zaradi napak sodišč storilci ostanejo nekažnovani? Uporabite kartico, kjer 0 pomeni nikoli, 10 pa vedno.« (Kurdija et al., 2010).

⁷ Angl. *Trust in court procedural fairness*: »Kaj menite, kako pogosto sodišča odločajo pošteno in nepristransko, na podlagi dokazov, ki jih imajo na voljo? Uporabite kartico, kjer 0 pomeni nikoli, 10 pa vedno.« (Kurdija et al., 2010).

⁸ »Koliko soglašate ali ne soglašate z vsako od navedenih trditev o Sloveniji dandanes? /.../ Dolžnost vsakega posameznika je, da podpre končno razsodbo sodišča.« Odgovori: »Močno soglašam, soglašam, niti-niti, ne soglašam, sploh ne soglašam.« (Kurdija et al., 2010).

⁹ *Indeks dveh stališč* (glej opombo 7): »Sodišča na splošno bolj ščitijo interese premožnejših in vplivnejših v primerjavi z običajnimi ljudmi.« in »Odločitve in ravnanja sodišč so preveč podvržena pritiskom političnih strank in politikov.«

nastopajo v odnosu do sistema, uvrstili med *input* dejavnike odnosa do sistema, ki kažejo, koliko so ravnanja sodišč usmerjena tako, da se odzivajo na potrebe običajnih ljudi oziroma, nasprotno, da sledijo interesom elite moči in politične elite. Ta dimenzija kaže na odtujenost oz. nemoč državljanov v odnosu do oblasti. Po pričakovanjih je ta dimenzija v razmerah anomije v postsocialističnih družbah in v času politične, družbene, ekonomske in moralne krize med najpomembnejšimi dejavniki, ki lahko pojasnijo nizko raven zaupanja v pravosodje (Meško et al., 2013). Nekateri avtorji (Karstedt in Farrell, 2006; Kirk in Papachirstos, 2011) s tem v zvezi govorijo o pravnem cinizmu (angl. *legal cynism*), ki je kot komponenta norm in vrednot del kulture določene skupnosti.

Dodan je še kazalnik zlorabe oblasti, ki se kaže v oceni razširjenosti korupcije med sodniki.¹⁰ Prepričanje o pomanjkljivi integriteti sodstva, izhajajoč iz presoje o splošni razširjenosti zlorabe oblasti, pokvarjenosti politike in uradništva ter deziluzij o moralni poštenosti, po pričakovanjih dodatno prispeva k nizki oceni zaupanja.

Vključujemo tudi niz sociodemografskih spremenljivk, kot so spol, starost in izobrazba (leta šolanja), ki imajo po eni razlagi vpliv na oceno delovanja ustanov z vidika pozicij moči (moški, starejši, bolj izobraženi bolj podpirajo zaradi privilegirane položaja) ali pa skozi oblikovanje državljske kritičnosti in distance do oblastnih institucij v smislu demokratične kontrole.

Na nivoju držav smo se namenili upoštevati nekatere agregatne in makronivojske karakteristike, ki jih ravno tako lahko razdelimo glede na sistemske vidike, ki jih pokrivajo (ICPR, 2011). To so lahko kazalniki splošne ekonomske in družbene učinkovitosti (BDP, Indeks človekovega razvoja), splošne ocene učinkovitosti delovanja in pomanjkanja reform sodstva (npr. nereseni primeri, korupcija) ter razširjenosti in zaščite »privilegijev« sodne elite (dolžina mandata idr.) kot možnih virov za razlago ozadij ugleda sodstva.

Hipotezo, ki smo jo postavili na mikronivoju glede morebitnega dominantnega vpliva ocenjevanja splošnih razmer v družbi in še posebej stanja ekonomije na ocene delovanja pravosodja, bomo v nadaljevanju preverjali tudi z vidika vpliva ekonomskega blagostanja na makronivoju – za pojasnitev razlik med državami.

Skladno s teoretskimi pričakovanji so lahko pomembne tudi sistemske značilnosti delovanja pravosodja in njegove odzivnosti, merjene na makronivoju, vključno s profesionalno organiziranostjo. Tovrstnih statistik delovanja pravosodja je sicer precej več, kot pa jih lahko upoštevamo znotraj tega omejenega analitičnega okvira (glej npr. European Commission, 2015; ICPR, 2011). Slovenija denimo izstopa med vsemi državami po številu polnozaposlenih sodnikov. Mednarodne primerjave pravosodnih sistemov so

¹⁰ »Kaj mislite, kako pogosto sodniki v Sloveniji sprejemajo podkupnine?« »0 – nikoli /.../, 10 – vedno.«

sicer vselej težavne zaradi razlik v institucionalnih ureditvah, ki lahko krnijo primerljivost podatkov, saj imajo sodniki lahko različne zadolžitve, sistemske razlike pa same po sebi tudi vodijo do različnega števila zaposlenih, ko denimo primerjamo evropsko celinsko ureditev in otoško. Kljub previdnosti torej, ki je potrebna pri interpretaciji tovrstnih statistik, avtorji nedavnega mednarodnega poročila menijo, da se odstopajoče večje število tožilcev in še posebej večje število sodnikov v Vzhodni in Srednji Evropi »verjetno lahko pojasni s socialistično preteklostjo« (Harrendorf in Smit, 2010: 117–119).

Podatki in metoda

Pri analizi se opiramo na podatke Evropske družboslovne ankete (ESS Round 5, 2012). Anketa se odlikuje po visoki kakovosti priprave in izvedbe ter predstavlja edinstveno podatkovno podlago za družboslovno primerjalno raziskovanje (Malnar et al., 2006). Tematski modul *Zaupanje policiji in sodiščem*, ki je izpostavljen v analizi, je nastal po predlogu avtorjev, ki jih navajamo v predhodnem poglavju; pri tem so kazalniki pazljivo izbrani na podlagi preteklih raziskav in tudi pretestirani.

Pri analizi smo uporabili večnivojski linearni model, katerega posebnost je, da omogoča hkratno analizo dejavnikov na individualni ravni in na višji ravni, v našem primeru je to raven države. Sledili smo pristopu razdelitve komponent variance, ki pripadajo individualni ravni in ravni držav, kakor je opisan v prispevku na portalu *ESS Edunet* (Ringdal, 2013). Uporabljene so uteži vzorčnega načrta.

Prikaz rezultatov

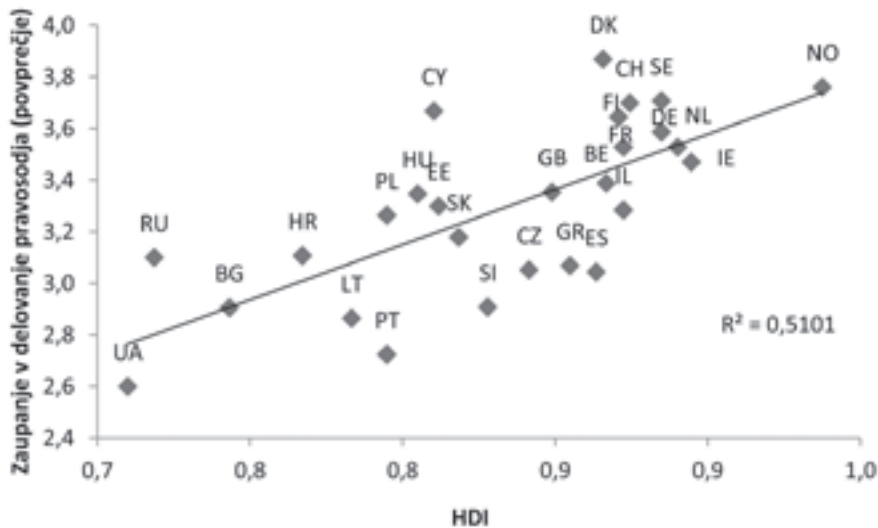
Prikaz rezultatov začnemo z grafičnim prikazom, ki predstavlja izhodišče za razumevanje nadaljnjih analiz. Pristop, ki ga Susanne Karstedt (2015a), sledeč Van Dijk (2008), poimenuje »diagnostično orodje primerjalnega raziskovanja«, ko želimo postopno sestaviti sliko, »izhajajoč iz odkritih relacij in prehajajoč v njihovo ozadje kot poskus pojasnitve«. Naša odvisna spremenljivka je zaupanje v delovanje pravosodja. Za prikaz stanja po državah lahko namesto golih imen držav vzamemo njihove značilnosti glede na ocene splošne blaginje (HDI) in jih primerjamo glede zaupanja v pravosodje.

Graf primerjav med državami kaže, da je v Sloveniji zaupanje v delovanje pravosodja v povprečju ocenjeno nižje, kot bi bilo pričakovati samo glede na primerljive nivoje Indeksa človekovega razvoja.¹¹ Na ravni vseh držav

¹¹ Podobno se obnaša tudi prikaz povprečij zaupanja v pravosodje po Indeksu integritete javnih uslužbencev – angl. *Transparency International's Corruptions Perceptions Index (CPI, 2015)*, kar pa zaradi omejenega prostora tu ni prikazano.

se kaže zmerna pozitivna povezanost HDI s povprečji zaupanja, ki pa ima očitno v ozadju tudi druge dejavnike, ki jih bomo analizirali v nadaljevanju z vključitvijo pojasnjevalnih spremenljivk na individualnem nivoju. Kot rečeno, nas zanima predvsem to, kako pojasniti razlike med državami.

Graf 2: POVPREČJA ZAUPANJA V DELOVANJE PRAVOSODJA PO DRŽAVAH*
GLEDE NA INDEKS ČLOVEKOVEGA RAZVOJA (HDI)**

* BE - Belgija; BG - Bolgarija; CH - Švica; CY - Ciper; CZ - Češka; DE - Nemčija; DK - Danska; EE - Estonija; ES - Španija; FI - Finska; FR - Francija; GB - Velika Britanija; GR - Grčija; HR - Hrvaška; HU - Madžarska; IE - Irska; IL - Izrael; LT - Litva; NL - Nizozemska; NO - Norveška; PL - Poljska; PT - Portugalska; RU - Rusija; SE - Švedska; SI - Slovenija; SK - Slovaška; UA - Ukrajina.

** Human Development Index (HDI, 2015).

Vir: European Social Survey Cumulative File, ESS 1-5, 2012.

Za izhodišče lahko ugotovimo, da so te razlike v primerjavi z variabilnostjo znotraj držav dovolj velike, da se je smiselno z njimi ukvarjati. Petnajst odstotkov skupne variance odpade na variabilnost med državami ($\epsilon = 0,15$ za izhodiščni model v Tabeli 1), kar utemeljuje nadaljnje korake večnivojske analize. Dodajanje demografskih spremenljivk (model II. v Tabeli 1) minimalno prispeva k pojasnitvi na enem in drugem nivoju, drugače pa je z vključitvijo spremenljivk odnosa do političnega sistema. Te skupaj pojasnijo približno 10% variance na individualnem nivoju in več kot 60% na nivoju držav (III. model v Tabeli 1). Upravičeno je bilo tako domnevati, da je zaupanje glede delovanja pravosodja tudi del splošnejšega sindroma razširjenega političnega nezadovoljstva. Vendarle pa se s tem zgodba ne zaključuje,

saj preostale spremenljivke, ki merijo presojo učinkovitosti, pravičnosti in zaloge splošnejše in dalj časa trajajoče podpore pravosodju, ki je akumulirana v prepričanju o navzočnosti pravne kulture in legitimnosti delovanja, pojasnijo nadaljnjih 20 odstotkov zaupanja v pravosodje na individualnem nivoju in s političnimi spremenljivkami skupaj kar 90 odstotkov meddržavnih razlik (IV. model v Tabeli 1). Ta ugotovitev je pomembna, saj je očitno zaupanje v pravosodje predvsem odvisno od stanja in izboljševanja razmer v samem pravosodju, ne pa toliko izraz kritičnosti glede splošnih družbenih razmer. Tako so za izboljševanje razmer odgovorni predvsem tisti akterji, ki delujejo znotraj pravosodja.

Tabela 1: VREDNOSTI VARIANCE IN DELEŽI POJASNJENE VARIANCE ZAUPANJA V DOBRO DELOVANJE PRAVOSODJA V VEČNIVOJSKIH LINERANIH MODELIH Z VKLJUČENIMI SPREMENLJIVKAMI INDIVIDUALNEGA NIVOJA

MODEL spremenljivke na individualnem nivoju	I. Izhodiščni	II. Dodane demografske	III. Dodane politične	IV. Dodane zaupanje v učinkovitost in legitimnosti pravosodja
Varianca na individualnem nivoju	0,662	0,660	0,598	0,462
Varianca med državami	0,120	0,121	0,045	0,012
Delež pojasnjene variance na individualnem nivoju		0,00	0,10	0,30
Delež pojasnjene variance med državami		0,00	0,62	0,90

Vir: ESS Round 5, 2012.

Želeli smo preveriti tudi, koliko posamezni kazalniki na nivoju držav pripomorejo k pojasnitvi zaupanja v delovanje pravosodja. Glede na to, da polni model (IV.) na individualnem nivoju pojasni skoraj vso varianco med državami, smo si za ta del analize kot izhodišče izbrali III. model z vključenimi samo političnimi spremenljivkami, se pravi, brez presoj učinkovitosti in legitimnosti pravosodja. Ta model, kot je prikazano v Tabeli 2, pojasni približno 60 % variance na nivoju držav, če pa mu dodamo še vsakega posebej CPI ali pa HDI, se pojasnjena varianca na nivoju držav v obeh primerih povzpne za dobrih 15%. S tem lahko zaključimo, da so ekonomski dejavniki tudi na makronivoju navzoči le v omejenem obsegu, v okviru polnega modela na mikronivoju pa sploh skoraj zanemarljivi (glej Tabelo 3). S tem je dodatno potrjen pomen subjektivnih dejavnikov odnosa do pravosodja na mikronivoju pri generiranju zaupanja v pravosodje.

Število zaposlenih sodnikov kot spremenljivka ob prisotnosti ostalih spremenljivk v modelu na makronivoju dodatno pojasni zelo malo. Še največ lahko k pojasnitvi razlik med državami glede zaupanja pravosodju na makronivoju prispeva *ad hoc* klasifikacija regionalne razdelitve držav v sebi podobne skupine, ki izraža zgodovinsko in kulturno bližino posameznih držav in ki v modelu skupaj s političnimi spremenljivkami na individualnem nivoju pojasni 83 % variance na nivoju držav (zadnji stolpec, Tabela 2).

Tabela 2: VREDNOSTI VARIANCE IN DELEŽI POJASNJENE VARIANCE ZAUPANJA V DOBRO DELOVANJE PRAVOSODJA V VEČNIVOJSKIH LINEARNIH MODELIH Z VKLJUČENIMI SPREMENLJIVKAMI NA NIVOJU DRŽAV; IZHODIŠČNI MODEL JE NA INDIVIDUALNEM NIVOJU KONSTANTEN Z VKLJUČENIMI SPREMENLJIVKAMI POLITIČNEGA SISTEMA.

MODEL; dodane spremenljivke na nivoju držav	Izhodišče politične (III.) + cpi	Izhodišče politične (III.) + hdi	Izhodišče politične (III.) + zaposleni sodniki	Izhodišče politične (III.) + klasifikacija držav
Variance na individualnem nivoju	0,598	0,598	0,598	0,598
Variance med državami	0,027	0,027	0,042	0,021
Delež pojasnjene variance na individualnem nivoju	0,10	0,10	0,10	0,10
Delež pojasnjene variance med državami	0,78	0,78	0,65	0,83

Vir: ESS Round 5, 2012.

V Tabeli 3 so prikazani koeficienti polnega modela na individualnem nivoju in končnega modela s klasifikacijo držav na drugem nivoju (Tabela 3). Večina koeficientov je visoko statistično značilnih, saj gre za veliko podatkovno datoteko, v katero je vključenih več kot 50.000 posameznikov in približno 30 držav. Rezultati so seveda posplošeni za celotno Evropo.

Pri delovanju sociodemografskih spremenljivk prevlada razlaga državljsanske kritičnosti nad razlago zaščite interesov neenake moči. Moški, starejši in bolj izobraženi, se bolj zanimajo za razmere delovanja ustanov in so do tega delovanja tudi bolj kritični. Kot smo ugotovili predhodno, pa skupno delovanje sociodemografskih spremenljivk ni zelo pomembno na individualnem nivoju, prav tako pa ne pripomore k pojasnitvi razlik med državami.

Zanimivo je, da pri pojasnjevanju zaupanja pravosodju med spremenljivkami ocen delovanja političnega sistema še najmanj izstopa *zadovoljstvo z*

ekonomijo. Tako so zavrnjene razlage, ki želijo pripisati nizko stopnjo zaupanja pravosodju predvsem zunanjim okoliščinam gospodarske situacije in krize, ki je različno prizadela tako posameznike kot države. Nekoliko izrazi-teje izstopa le nezaupanje politikom. Očitno tudi pravosodno sfero zadeva naraščajoča antiavtoritarnost, ki smo jo posredno merili z nezaupanjem politikom, in z njo povezan skepticizem glede zmožnosti pravne stroke, da sama razreši vse nakopičene probleme, kakor smo zastavili v uvodu.

Iz zgornjega prikaza komponent pojasnjene variance (Tabela 2) je jasno, da pri oblikovanju zaupanja delovanju pravosodja dominirajo notranji razlogi, med njimi, kot kažejo koeficienti v Tabeli 3, zlasti instrumentalni in moralni vidik učinkovitosti pravosodja (»storilci nekaznovani« in »postopkovna poštenost«). Ljudje, ki dvomijo v učinkovitost in pravičnost sodišč, bodo na splošno manj zaupali v pravosodje. In v državah, kjer je ta dvom bolj razširjen, bo tudi splošno zaupanje manjše.

Tudi preostali notranji vidiki subjektivnega odnosa do pravosodja so prisotni pri pojasnjevanju zaupanja, čeprav so njihovi direktni učinki nekoliko manjši. Pomembna je tako presoja glede možnosti zlorabe kot presoja odtujenosti in selektivnosti sodišč pri obravnavi posameznikov. Rezultat je zanimiv zato, ker prav vsaka od komponent odnosa do pravosodja opazno vpliva na zaupanje pravosodju, s čimer se potrjujejo teoretska pričakovanja, predstavljena v uvodu. Denimo, odtujenost in nemoč državljanov nasproti zaščitenim elitam se izraža v ocenah zaupanja kot dokaj pomembna, in to poleg ostalih dejavnikov, tako splošnih ocen stanja v družbi kot upoštevanja ostalih vidikov odnosa do pravosodja.

Na koncu je pomembno tudi vprašanje legitimitete sodišč, ki se povezuje s pojmi pravne kulture in je merjena s kazalniki spoštovanja sodišč (formalna legitimnost: »spoštovati moramo sodbe, četudi se z njimi ne strinjamo«). Tako se v določeni meri potrjuje, da gre degradacija zaupanja v pravosodje skupaj z izpraznjenostjo pojmov, kot sta pravna država in pravna kultura. V situaciji, ko je pravna dezorientiranost razširjena na vseh nivojih, od množičnega vlaganja tožbenih zahtevkov do vztrajnih pritožb na različnih sodnih instancah, kjer nobena ni pripravljena prevzeti odgovornosti za jasne odločitve, je odprt prostor za neupoštevanje prava kot edini racionalni odgovor: ko vsi zavestno kršijo pravila, ker je verjetnost, da bodo kaznovani skoraj enaka, kot če upoštevajo pravila, ko vsi tožijo drug drugega za malenkosti, tedaj se dejansko odpira prostor za nastanek pravne nekulture. Namreč, šibkost pravosodja kot sistema in institucije ne samo da generira anomijo in širjenje kršitev ter kriminala, pač pa to dogajanje nadalje slabi moč institucij, zlasti če je izražena z (ne)zaupanjem v njihovo dobro delovanje (Messner in Rosenfeld, 2009).

Tabela 3: KOEFICIENTI PREDIKTORJEV VEČNIVOJSKEGA LINERARNEGA MODELA ZAUPANJE V DOBRO DELOVANJE PRAVOSODJA

Odvisna spremenljivka: zaupanje v dobro delovanje pravosodja	Polni model (IV.) na individualnem nivoju			Končni model izhodišče politične + klasifikacija držav		
	B	SD	z	B	SD	z
<i>Spremenljivke na individualnem nivoju</i>						
Starost (leta)	-0,002	0	-10,4	-0,002	0	-7
Izobrazba (leta)	-0,011	0,001	-10,7	-0,002	0,001	-1,7
Spol (Moški)	-0,106	0,007	-14,8	-0,068	0,008	-8,4
Levo-desno (0..10)	-0,011	0,002	-6,2	-0,014	0,002	-6,7
Zaupanje politikom (0..10)	0,032	0,002	16,1	0,062	0,002	28,3
Zadovoljstvo z ekonomijo (0..10)	0,014	0,002	6,9	0,028	0,002	11,7
Zadovoljstvo z demokracijo (0..10)	0,017	0,002	9	0,058	0,002	26,6
Zaupanje v učinkovitost sodišč (storilci nekaznovani) (0..10)	0,095	0,002	47,4			
Zaupanje v postopkovno poštenost (0..10)	0,085	0,002	41,6			
Zloraba oblasti (sprejemanje podkupnin) (0..10)	0,035	0,002	18,7			
Odtujenost sodišč (ščitijo premožnejše, pod pritiskom politike) (2..10)	0,061	0,002	24,4			
Legitimnost avtoritete sodišč (1..5)	0,082	0,004	21,3			
Konstanta	1,681	0,033	50,4	2,673	0,146	18,2
<i>Spremenljivke na nivoju držav*</i>						
Severozahod				0,385	0,153	2,5
Jug				0,171	0,158	1
Srednja Evropa				0,144	0,158	0,9
Vzhod				-0,077	0,169	-0,5
Slovenija (izhodiščna kategorija)				0		

* Severozahod: Irska, Velika Britanija, Norveška, Danska, Finska, Švedska, Belgija, Francija, Nemčija, Nizozemska, Švica; Jug: Ciper, Grčija, Portugalska, Španija, Hrvaška, Izrael; Srednja Evropa: Češka, Estonija, Madžarska, Litva, Poljska, Slovaška; Vzhod: Bolgarija, Rusija, Ukrajina.

Vir: ESS Round 5, 2012.

Končni model (Tabela 3) je izbran kot ilustracija položaja Slovenije v mednarodnem okolju, kjer naša država kot izhodiščna kategorija statistično značilno ne odstopa od preostalih delov Evrope, če izvzamemo razvito Zahodno Evropo in Skandinavijo, še najbližje pa je vzhodnim državam ortodoksnega kroga. Tovrstni položaj narekuje počasno in postopno pot notranje kritičnega razkrivanja različnih slabosti delovanja, ki je odprto pregledu javnosti in različnim predlogom ter sodelovanju vseh zainteresiranih, tako civilne družbe kot strokovne in politične javnosti.

Sklep

V izhodiščih smo nakazali, da je izginjanje nevrprašljivega spoštovanja in upoštevanja avtoritete sodišč tudi del širših sprememb naraščanja kritičnosti in osveščenosti laične javnosti. Pri zaupanju pravosodju se v rezultatih izraža tako del splošne kritičnosti do oblastnih ustanov in s tem povezanih prepričanj javnosti o neučinkovitosti in neodzivnosti javnih institucij kot tudi reakcija na notranje razmere v pravosodju. Iz posplošenih rezultatov, dobljenih z analizo na združenih podatkih evropskih držav, tudi za Slovenijo lahko sklepamo, da sta pri oblikovanju zaupanja v pravosodje pomembna oba sklopa dejavnikov, deloma drža »kritičnega državljana« do delovanja demokratičnih ustanov nasploh kot še bolj tudi upoštevanje notranjih dejavnikov subjektivne presoje učinkovitosti in pa pravičnosti delovanja pravosodja oz. njegove legitimitete. Ključni rezultat analiz je potrditev domneve, da so notranji dejavniki najpomembnejši tako na individualni ravni kot tudi pri pojasnjevanju razlik med državami. Menimo, da je z razrešitvijo te dileme, ali pri presoji dogajanja v samih ustanovah in delovanja njihovih predstavnikov prevladujejo zunanji dejavniki državljanske kritičnosti ali notranji, nakazan tudi odgovor glede iskanja odgovornosti za slabo stanje in glede načina reševanja problemov.

Če pravosodje in njegovi predstavniki navkljub v javnosti sicer subjektivno zaznamim napakam in slabostim »vztraja« pri strokovno nevtralnemu načelnemu izvrševanju postopkov ne glede na posledice, kot se zdi na podlagi nekaterih v uvodu navedenih izjav predstavnikov pravosodja, je to do skrajnosti prignan profesionalizem in zagledanost v svoj prav. V tem se kaže birokratska togost in avtoritarnost, zavita v argumentacijo zaščite strokovne avtonomnosti, ki pa ni primerna za javnega uslužbenca. Ta bi moral upoštevati in se v večji meri odzivati na pričakovanja javnosti kot spodbude za svoje delovanje.

Medtem ko so pripombe predstavnikov pravosodja pogosto usmerjene na relativiziranje utemeljenosti kritik, češ, saj se objektivna učinkovitost (zastanki, število zadev, rešeni primeri) povečuje, gre pri vrednotenju s strani splošne javnosti pogosto tudi za zaupanje in presojo posplošene učinkovitosti. To smo v anketi merili s kazalniki instrumentalne, moralne in vrednotne komponente ocenjevanja delovanja pravosodja. Legitimiteta pravosodja se v javnosti presoja širše, vključujoč odzivnost glede razreševanja sistemskih problemov vloge pravosodja, njegove organiziranosti, neodvisnosti, kadrovske sestave, nadzora nad delovanjem, ipd. Reakcija v smislu »nič ni narobe«, je ravno dodatno znamenje, da ni pripravljenosti prisluhniti kritiki in delati na različnih drugih vidikih učinkovitosti, kot so odzivnost, odgovornost, integriteta ipd.¹² Seveda pa to ne izključuje ozkega strokovnega in osebnostnega

¹² »Prepričana sem, da velika večina, morda ji lahko rečemo tiha večina, sodstvu zaupa. Sicer si ne moremo predstavljati, zakaj vsako leto še vedno dobimo od pol milijona pa do milijona novih zadev.

moralnega vprašanja o nepristranskosti in poštenosti sojenja, ki se kaže v avtonomiji pri odločitvah v posameznih primerih. Pri slednjem javnost večinoma ne pričakuje, da bo sodnik šel in preverjal podporo eni ali drugi odločitvi, npr. glede višine prisojene kazni (primerjaj Henk Elffers in Jan W. Keijser, 2008).

Interpretacijo rezultatov empirične analize lahko podkrepimo z nekaterimi izbranimi aktualnimi razpravami v slovenski javnosti. S tem želimo razširiti interpretativni okvir analize in ilustrirati konceptualno zastavitev še s perspektivo (samo)razumevanja delovanja posameznih akterjev. Glavnina kritike in nezaupanja glede delovanja sodišč izhaja, po mnenju nekaterih, iz stanovsko pogojene in iz pravne tradicije izhajajoče logike pravnega formalizma, ki sama sebi odvzema avtoriteto in legitimnost, ko se predstavlja pred javnostjo (Borut Mekina, 2008). Moderna kritična javnost ni slepa pred tovrstnimi problemi. Bolj ko bo javnost zaznavala pravosodje kot pravično in učinkovito, manj bo to obremenjeno s trivialnimi zadevami, ki se bodo same razrešile, in netrivialnimi, kjer bo učinek preventiven, saj bo zaupanje pravosodju nastopilo tudi kot moralni korektiv sicer vse bolj razširjenemu breznormju (Hough in Sato, 2011). Samo s piarovskimi strategijami zanikanja »krivičnih obtožb«¹³ in selektivnim prikazovanjem statistik se podoba sodstva v javnosti ne bo dosti izboljšala.

Moderna regulatorna oblast lahko največ naredi za svoj ugled, če privzame pozicijo posebej izražene odgovornosti, da ponotranji kritike in se reflektivno odziva, se pravi z razumevanjem in upoštevanjem zahtev drugih akterjev in ne s pozicije nedotakljive avtoritete (Dixon-Woods, 2011). V Sloveniji se je na aktualno poročilo Evropske komisije o učinkovitosti pravosodnih sistemov, ki ugotavlja, da daje naša država največ denarja in ima največ sodnikov na prebivalca, hkrati pa je na repu po učinkovitosti, kakovosti in neodvisnosti, ministrstvo odzvalo z izjavo, da »zaupanje v pravno državo namreč izvira tudi iz zavesti javnosti, da so se notranji samonadzorni mehanizmi pravosodnih sistemov zmožni transparentno in odločno odzivati na nepravilnosti v lastnih vrstah ter jih ustrezno sankcionirati« (Tomše in Makovec, 2015). Vendar je odločilno ravno vprašanje, ali ob tako omanjanem zaupanju in ob vseh škandalih javnost ne verjame več v zmožnost pravosodja, da se samonadzoruje ter uravnava. Nekateri pozivajo, da je čas za intervencijo od zunaj (Kukar, 2012) ali pa vsaj za upoštevanje drugega in neodvisnega mnenja, namesto da se ohranja vtis o tem, da se pravni strokovnjaki na položajih ščitijo med sabo, tako kot je nastalo ob obravnavi

.../ Trenutno izražanje nezadovoljstva nad sodstvom določene skupine pri veliki večini ljudi prej zbuja odpor, kot pa se zdi iz medijev, kjer se govori samo o ekscesih, ki se dogajajo pred sodišči. .../ Se pa marsikdo vpraša, zakaj bi moral to prenašati, še posebej za plačilo, kakršno ima, za ugled, kakršnega ima.« (Petrovič, 2014)

¹³ »Vrhovno sodišče upa, da ministrove trditve izhajajo zgolj iz neznanja, ne pa iz želje po umetnem ustvarjanju vzdušja za spreminjanje (pravo)sodnega sistema.«

na tožilskem svetu.¹⁴ Kontekst izjemno nizkega in omajanega zaupanja v pravosodje namreč po svoji logiki zahteva veliko bolj kritično obravnavo nosilcev javnih funkcij na pomembnih položajih in kot kriterij za zamenjavo dopustiti tudi manjše dvome v njihovo verodostojnost. Izjava in odločitev tako Državnega tožilskega sveta kot prizadete osebe je bila takoj tako pri politikih kot pri spletnih komentatorjih razumljena kot cinizem¹⁵ in kot zatiskanje oči pred problemi¹⁶.

Podobno ugotovljajo tudi drugi raziskovalci, namreč, da bi se sodna oblast v razmerah nizke stopnje zaupanja namesto arogance lahko bolj odprlo za izražene kritike (Peršak, 2011: 31). Neprimerno se zdi, da namesto tega izpostavlja lastne partikularne interese, kot so vprašanja sodniških plač, trajni mandat ipd.¹⁷

Pri oblikovanju zaupanja v delovanje sodišč je, kot kažejo analize, prisoten tudi dvom o neodvisnosti pri sodnih zadevah v praksi, ki smo ga v naši analizi merili s posebnim kazalnikom odtujenosti sodišč. V razmerah nizkega zaupanja in podpore je vsak sporen primer toliko bolj odprt za izražanje dvoma o stanju v sodstvu. V pravni kulturi, kjer so zakoni jasni, dovolj enostavni in dokazi prepričljivi, je podlaga za presojo možnosti za uspeh na sodišču veliko trdnjša. Veliko število tudi bagatelnih tožb je tako povezanih z zaznano nepravilnostjo in neučinkovitostjo pravosodja, ki samo po sebi spodbuja tudi nezakonito ravnanje, ki bo po možnosti ostalo nekaznovano.

Legitimiteta pravosodja kot cilj, ki se mu želimo približati, je odvisna na dolgi rok od učinkovitosti in pravičnosti delovanja. Pravosodje v fazi pridobivanja legitimitete lahko, namesto da zase zahteva izjemen položaj zaščite v družbi, odpre svoje delovanje za pobude od zunaj in tudi postane bolj odzivno pri poslušanju kritik in opozarjanj na slabosti, vključno z mehанизmi nadzora in kontrole od zunaj, tako da se zaupanje v njegovo dobro in nepristransko delovanje postopno utrdi in s tem olajša. Ugotovitve, temelječe na vsebinsko bogatih podatkih posebnega modula ESS, namenjenega stališčem v zvezi s policijo in pravosodjem, so lahko podlaga nadaljnjim

¹⁴ ».../ da ugotovljena kršitev namreč ni 'takšne narave', da bi to (zamenjavo, op. a.) omogočila.« (G. C., 2015)

¹⁵ »Na tožilstvu moramo z dobrim delom nadaljevati, še prej pa končati s slabim delom.« (G. Bruno, *ibid.*)

¹⁶ »Državnotožilski svet ima devet članov, od katerih jih je pet neposredno podrejenih Fišerju, saj so tožilci. Tudi preostali štirje so neposredno povezani z njim,« je dejal poslanec SDS-a Vinko Gorenak (SDS), ki odločitev sicer ocenjuje kot 'cehovsko solidarnost'.« (*Ibid.*)

¹⁷ »Absurd je, da sodniki tarnajo zaradi premalo denarja, hkrati pa ga z dolgoletnimi sodnimi postopki mečejo skozi okno,« je v pogovoru za Reporter opozoril pravosodni minister Senko Pličanič. »Mislim, da je sodstvo pogosto premalo samokritično, čeprav prevladuje ocena, da deluje odlično. Pogosto se zgodi, da sodstvo zavrača vse kritike na svoj račun. Prepričan sem, da bi z drugačnim, bolj samokritičnim odnosom veliko prispevalo k spremembam v svojih vrstah. Prav tako bi s tem pomembno pripomoglo k krepitvi ugleda sodstva in zaupanja vanj.« (Glücks, 2012)

raziskavam in preverjanjem. Pomembne so zlasti s praktičnega vidika, saj kažejo, da je treba za izboljšanje zaupanja v pravosodje upoštevati različne vidike delovanja in oblikovanja odnosa do pravosodja, ki so se pokazali kot pomembni pri pojasnjevanju zaupanja.

LITERATURA

- Boda, Zsolt and Medve-Bálint, Gergő (2014): Does Institutional Trust in East Central Europe Differ from Western Europe? *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities* 3(2): 1-17. Dostopno na <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-385164>.
- Črnič, Mateja (2014): Ideološki konstrukti o cepljenju. Ljubljana: Založba Vega.
- Črvek, Urban (2015): Ozadja, 22. 06. 2015. Dostopno na <http://www.delo.si/ozadja/mariborska-pravna-aristokracija.html> (22. 06. 2015).
- CPI (2015): Corruption perceptions index. Transparency International. Dostopno na <http://www.transparency.org/research/cpi/> (24. 8. 2015).
- Dieckmann, Nathan F., Branden B. Johnson, Robin Gregory, Marcus Mayorga, Paul K. J. Han, and Paul Slovic (2015): Public perceptions of expert disagreement: Bias and incompetence or a complex and random world? *Public Understanding of Science*: 1-14. doi:10.1177/0963662515603271.
- Dijk, van Jan J. M (2008): *The World of Crime*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dixon-Woods, Mary, Karen Yeung, Charles L. Bosk (2011): Why is UK medicine no longer a self-regulating profession? The role of scandals involving "bad apple" doctors. *Social Science & Medicine* 73 (10): 1445-1568. doi:10.1016/j.socsci-med.2011.08.031.
- Dubois, Eric, Christel Schurrer in Marco Velicogna (2013): The functioning of judicial systems and the situation of the economy in the European Union Member States. Strasbourg: European Commission (Directorate General JUSTICE).
- Elffers, Henk in Jan W. Keijser (2008): Different Perspectives, Different Gaps: Does the General Public Demand a More Responsive Judge? V Helmut Kury (ur.), *Fear of Crime - Punitivity. New Development in Theory and Research*, 447-469. Bochum: Universitatverlag Brockmeyer.
- EULEX (2010): *Building Sustainable Change Together*. European Union Rule of Law Mission. Kosovo: Brussels: EULEX Programme Report.
- European Commission - Directorate-General for Justice (2015): *The EU Justice Scoreboard*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2015) 116 final. European Union. doi: 10.2838/708885.
- European Social Survey (2011): *Round 5 Module on Trust in the Police & Courts - Final Question Design Template*. London: Centre for Comparative Social Surveys: City University London.
- G.C. (2015): Generalni državni tožilec Fišer: "Na tožilstvu moramo z dobrim delom nadaljevati" Ljubljana - MMC RTV SLO/STA, 25. maj 2015. Dostopno na <http://www.rtvlo.si/slovenija/generalni-drzavni-tozilec-fiser-na-tozilstvu-moramo-z-dobrim-delom-nadaljevati/365918> (24. 8. 2015).

- Glücks, Nenad (2012): Sodstvo mora najprej urediti svoje vrste. Intervju dr. Senko Pličanič, minister za pravosodje in javno upravo. Reporter (Slovenija), 26. 11. 2012. Dostopno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/mp.gov.si/novice/2012/november/121126_Reporter_intervju_minister.pdf (24. 8. 2015).
- Gregorič, Aleksandra, Katarina Zajc in Marko Simoneti (2012): Agents' response to inefficient judiciary: social norms and the law in transition. *European Journal of Law and Economics*, 34 (1): 147–172. Dostopno na <http://dx.doi.org/10.1007/s10657-010-9215-6>.
- Harrendorf, Stefan and Paul Smit (2010): Attributes of criminal justice systems: resources, performance and punitivity. V S. Harrendorf, M. Heiskanen, S. Malby (ur.), *International Statistics on Crime and Justice*, 113–152. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations. Dostopno na http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Crime-statistics/International_Statistics_on_Crime_and_Justice.pdf (24. 8. 2015).
- Hough, Mike and Mai (2011): Why measure trust in justice? V Mike Hough and Mai Sato (ur.), *Trust in justice: why it is important for criminal policy, and how it can be measured: Final report of the Euro-Justis project*. Helsinki: HEUNI. Dostopno na <http://www.icpr.org.uk/publications-team/courts,-sentencing-and-attitudes-to-justice/trust-in-justice-why-it-is-important-for-criminal-policy,-and-how-it-can-be-measured-final-report-of-the-euro-justis-project.aspx> (24. 8. 2015).
- ICPR (2011): Review of Country based contextual data (socio-legal and criminological) relevant to public confidence in justice. EURO-JUSTIS - Scientific Indicators of Confidence in Justice Tools for Policy Assessment. Dostopno na http://www.eurojustis.eu/fotoweb/D5_3_final.pdf (24. 8. 2015).
- Karstedt, Susanne, and Stephen Farrell (2006): *The Moral Economy of Everyday Crime: Markets, Consumers, and Citizens*. *British Journal of Criminology* 46: 1011–1036.
- Karstedt, Susanne (2015a): Does democracy matter? Comparative perspectives on violence and democratic institutions. *European Journal of Criminology* 2015 12(4): 457–481. DOI: 10.1177/1477370815584499.
- Karstedt, Susanne (2015b): *Trust in Transition: Legitimacy of Criminal Justice in Transitional Societies*. Meško, Gorazd, Tankebe, Justice (ur.), *Trust and Legitimacy in Criminal Justice. European Perspectives*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Kirk, David S. in Andrew V. Papachirstos (2011): Cultural Mechanisms and the Persistence of Neighborhood Violence *AJS* 116 (4): 1190–1233.
- Klingemann, Hans-Dieter (1999): *Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis*. V Norris, Pippa (ur.), *Critical citizens: Global Support For Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Kukar, Ivan (2012): Pravo v Sloveniji. Časnik, 12. 12. 2012. Dostopno na <http://www.casnik.si/index.php/2012/12/12/pravo-v-sloveniji/> (24. 5. 2015).
- Kurdija, Slavko, Brina Malnar, Samo Uhan, Mitja Hafner Fink in Janez Štebe(2012): *Slovensko javno mnenje 2010: Evropska družboslovna raziskava* [datoteka

- podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdela-
lava], 2011. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih
podatkov [distribucija], 2012.
- Lipset, Seymour Martin (1963): *Political man: the social bases of politics*. Garden
City (N.Y.): Doubleday.
- Malnar, Brina, Mitja Hafner Fink, Janez Štebe (2006): Zmožnosti mednarodnih
anketnih družboslovnih primerjalnih raziskav za oblikovanje subjektivnih indi-
katorjev razvitosti. V *Merjenje razvojne vloge in učinkovitosti javnega sektorja
in politik / 16. statistični dnevi*, Radenci, 6-8. november 2006, 64-76. – Ljubljana
: Statistični urad Republike Slovenije : Statistično društvo Slovenije.
- Mekina, Borut (2008): Boštjan M. Zupančič, sodnik in filozof. *Intervju*. Mladina, 17.
7. 2008. Dostopno na <http://www.mladina.si/44135/bostjan-m-zupancic-sodnik-in-filozof/> (24. 8. 2015).
- Messner, Steven F. in Richard Rosenfeld (2009): Institutional-Anomie Theory: A
macro- sociological explanation of crime, 209-24. V Marvin D. Krohn, Alan
J. Lizotte, Gina Penly Hall, *Handbook on Crime and Deviance*. New York:
Springer-Verlag.
- Meško, Gorazd, Katja Eman, Maja Modic (2013): Legitimnost policijske dejavnost
in kazenskega pravosodja v Sloveniji – izzivi za razmislek v času družbenoe-
konomske krize. V Abrož, Matjaž (ur.), Katja Filipčič (ur.), Aleš Završnik (ur.),
Zbornik za Alenko Šelih: kazensko pravo, kriminologija, človekove pravice
= *Essays in honour of Alenka Šelih : criminal law, criminology, human rights*,
119-34. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Pravna fakulteta,
Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mishler, William and Richard Rose (1997): Trust, Distrust and Skepticism: Popu-
lar Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies.
The Journal of Politics 59 (2): 418-51. Dostopno na <http://www.jstor.org/stable/2998171>
- Moliterno, James E. (2013): The Fear of Sharing Power: MDPs and ABS. V *The
American Legal Profession in Crisis: Resistance and Responses to Change*.
doi:10.1093/acprof:oso/9780199917631.003.0008
- Moran, Michael (2000): The Frank Stacey Memorial Lecture: From Command State
to Regulatory State? *Public Policy and Administration* Winter 2000 (15): 1-13,
doi:10.1177/095207670001500401
- Przeworski, Adam in Henry Teune (1970): *Logic of Comparative Social Inquiry*.
New York: Wiley.
- Peršak, Nina (2011): *Managing insecurities and expectations: social trust and judi-
ciary in transition*. Sofia: Centre for Advanced Study, 2011. (CAS working paper
series; no. 4/2011). Dostopno na [http://www.cas.bg/uploads/files/Shaken%20
Order/N.%20Persak.pdf](http://www.cas.bg/uploads/files/Shaken%20Order/N.%20Persak.pdf) (24. 8. 2015).
- Petrovčič, Peter (2014): Janja Roblek. *Intervju*. Mladina 29, 18. 7. 2014. Dostopno na
<http://www.mladina.si/158607/janja-roblek/> (24. 8. 2015).
- Ringdal, Kristen (2013): *Learning Multilevel Analysis*. ESS Edunet. Dostopno preko
<http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/multilevel/> (24. 8. 2015).

- Sedmak, Mateja, Zorana Medarić, Martina Rameša, Blaž Lenarčič, Tjaša Žakelj, Ana Kralj, Barbara Gornik, Maja Zadel (2014): *Zadovoljstvo javnosti z delovanjem slovenskih sodišč*. Koper: Center za raziskovanje javnega mnenja, UP ZRS. Dostopno na http://www.sodisce.si/sodna_uprava/statistika_in_letna_porocila/zadovoljstvo_javnosti/ (24. 8. 2015).
- Thomassen, Jacques, and Henk van der Kolk (2009): *Effectiveness and Political Support in Old and New Democracies*. V Hans-Dieter Klingemann (ur.), *The Comparative Study of Electoral Systems*, 333–346. Oxford: Oxford University Press.
- Teršek, Andraž (2010): *Morala kot temelj in kriterij vladavine prava*. *Revus* (13): 89–110.
- Tomše, Jan, Urška Makovec (2015): *Slovenija ima najdražji sodni sistem in največ sodnikov na prebivalca*. Ljubljana: Planet Siol.Net, 9. 3. 2015. Dostopno na http://www.siol.net/novice/svet/2015/03/pregled_stanja_v_pravosodju_eu.aspx(24. 8. 2015).
- Toš, Niko (2014): *Politbarometer 6/2014. Junij 2014*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, UL. Dostopno na http://www.cjm.si/ul/2014/PB_6_14.pdf (24. 8. 2015).
- Zupančič, Boštjan (1995): *Pravna država in njena oblast*. *Teorija in praksa* 32 (5): 36889.

VIRI

- ESS Round 5 (2012): *European Social Survey Round 5 Data (2010)*. Data file edition 3.2. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- European Social Survey Cumulative File, ESS 1–5 (2012). Data file edition 1.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- HDI (2015): *Human Development Index*. UNDP. Dostopno na <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (21. 8. 2015).